

Era Grischuns han battì en Spagna encunter Franco

In nov cudesch davart 700 cumbattants e cumbattantas

DA CLAUDIA CADRUVI / ANR

■ **Tranter 1936 fin 1939 han 40 000 voluntaris da tut il mund battì en Spagna encunter il putschist Franco. Ils cumbattants Svizzers han stuì pajar l'engaschi per la democrazia cun praschun.**

Ins sa da radund 800 Svizzers e Svizras ch'èn ids sco voluntaris en Spagna. Els han sustegnì la regenza republicana ch'è vegnida elegida democraticamain. En il cumbat encunter general Francisco Franco e ses putschists han var 200 Svizzers laschà la vita.

700 biografias

Ma era quels ch'èn turnads sauns u blessads, n'èn betg stads a mitsch. En Svizra han els stuì cumparair avant la dretgira militar. Radund 420 voluntaris èn vegnids sentenziads perquai ch'els han fatg servetsch militar en l'ester. I ha dà chastis da duas emnas enfin quatter onns praschun. A singuls han ins retratg il dretg da burgais.

Ozendi giuditgeschan ins auter il cumbat encunter Franco. Ins reconuscha ch'igl è stà in cumbat encunter ina dictatura vegnenta. Damaun decida il cussegl dals chantuns davart la rehabilitaziun dals voluntaris da Spagna (guarda stgaffa). Plinavant è gist ord stampa «Die Schweizer Spanienfreiwilligen». Il cudesch cuntogna 700 biografias che sa ba-

san sin material d'archivs Svizzers e da Moscau.

Dus giuvenotters da Cuira

In tozzel biografias ha in connex cun il Grischun. Intgins cumbattants derivan da Cuira, nua ch'i deva ina partida comunista plitost flavla, uschia era Wilhelm Wyss (1920–2000) e Cyprian Held (1921–1974) che vegnan ord paupras relaziuns famigliaras. Wyss s'annunzia il matg 1937 a Paris tar il «comité d'agid per il pievel spagnol». Là refusan ins l'emprim Wyss perquai ch'el è cun 17 onns anc memia giuven. Ma el declera ch'el haja gia absolvì trais curs da tiradurs e ch'el possia era ir a pe en Spagna. Sinauai vegn el transportà cun 60 auters voluntaris a Perpignan. Wyss batta en la brigada Thälmann a la front da Madrid ed Aragon. S'enter ina blessura survegn el tifus e sto turnar en Svizra. Il 1939 stat el avant il tribunal da divisiun a Cuira ed explitgescha ch'el saja ì en Spagna per ademplir «l'obligaziun democratica». Ils derschaders na demussan nagina chapientscha ed ord ils protocols resorta lur verdict: «Ils Svizzers han da defender la democrazia sin lur agen terren.» Wyss vegn sentenzià a trais mais praschun.

Cyprian Held ha 16 onns cura ch'el sa metta sin via. «El è bain il pli giuven voluntari svizzer, sco era in ch'è arrivà il pli tard en Spagna», scrivan *Peter Huber* e

La milissa voluntaria batta l'atun e l'enviern enturn Aragon encunter las truppas da Franco.

FOTOS CHASA EDITURA ROTPUNKT

Ralph Hug, ils auturs dal cudesch. Era Held sa tschenta en la brigada Thälmann. Ma gia s'enter dus mais vegn il giuven blessà grevamain al chau, a las chommas ed al dies e turna en Svizra. Exact sco Wyss vegn el sentenzià a trais mais praschun.

Ina donna cun costum grischun

Klara Albertina Margadant-Richener (1906–1992) crescha si a Cuira e lavura sco fumitgasa en il «Welsch» ed en il Tessin. Cun 22 onns marida ella Mathis Margadant che vala da lez temp sco prolet da model en ils tschertgels da la partida comunista svizra. Ma il 1935 sa lascha ella sparter, turna a Cuira e gida ad organisar transports clandestis per cumbattants. Lura va ella sezza – cun in costum grischun en la valischa – en Spagna, nua ch'ella lavura en plirs spitals. Il 1937 turna ella a Cuira e sia stizun da legum daventa cun il temp in pitschen center d'inscunter per blers sanesters.

Da Trin ad Gijon

La biografia da Hans Nüssler (1912–1982) purschess bler material per in roman. Il figl d'in signun e pur da Trin fa a Cuira l'emprim in emprendissadi da miradur. S'enter lavura el la stad sco miradur en la Bassa e l'enviern fa el il scolast da sport d'enviern. Paucs dis s'enter il putsch dals generals en Spagna banduna Nüssler sco in dals emprims Svizzers il pajais e va cun ses moto fin a Gijon. S'enter batta el en differentas brigadas, vegn era blessà, mo turna s'enter curta reconvalescenza en Spagna.

Il 1938 empra el d'enconuscher l'anarchista Dolores Royo. Els maridan e cura che Nüssler turna a Cuira, suonda ella el in mez onn pli tard en Svizra. Nüssler va sin distanza tar la partida comunista e simpatisescha cun ils anarchists. El vegn sentenzià a quatter mais praschun e perda per in onn ses dretgs politics.

Willy Wyss da Cuira va cun 17 onns en Spagna.

Paul Camenisch – il misterius

Las biografias raquintan da la giuvenetgna dals cumbattants e da lur temp en Spagna. Tge che capità s'enter la sentenzi en Svizra na tradescha il cudesch betg.

Ils dus auturs sa basan sin material d'archivs svizzers, da protocols da dretgira e da l'archiv da Moscau davart ils cumbattants da Spagna. Singulas biografias èn perquai plitost sitgas e curtas. Ma era lezzas sveglian las mirveglias.

Uschia per exempel quella: «Camenisch, Paul (1905–1937): dal Grischun, lavurer, commember da la partida comunista. Il schaner 1937 partenza ad Albacete, croda paucs dis s'enter l'arrivada ils 14 da schaner a la front sper Morata de Tajuna (Madrid).»

Davart plirs cumbattants è enconuscent mo uschè pauc sco da quest Paul Camenisch. Ils auturs dal cudesch lessan perquai obtegnair anc dapli indicaziuns dals descendents dals voluntaris. Aposta per quest intent porschan ils istorichers interessads era infurmaziuns sin la pagina d'internet www.spanienfreiwillige.ch.

Peter Huber, Ralph Hug: «Die Schweizer Spanienfreiwilligen/Biografisches Handbuch». Chasa editura Rotpunkt. 420 paginas. 58 francs. Turtig 2009.

Il cussegl dals chantuns decida davart la rehabilitaziun

Damaun decida il cussegl dals chantuns, sch'el vul rehabilitar ils voluntaris svizzers che han battì en la guerra civila en Spagna.

Il cussegl naziunal ha gia acceptà il december cun 130 encunter 32 vuschs la lescha che duai rehabilitar ils voluntaris. La rehabilitaziun na garantescha nagina indemnizaziun finanziaria. Ils cumbattants e las cumbattantas eran vegnids sentenziads en Svizra avant 70 onns perquai ch'els avevan fatg ser-

vetsch militar en l'ester. Oz valiteschan ins tut auter l'engaschi dals voluntaris. Malgrà ch'els han surpassà il dretg svizzer, respecteschan ins ch'els èn s'engaschads per la democrazia. La lescha che vegn tractada damaun en il cussegl dals chantuns sa resulta d'ina iniziativa parlamentara da *Paul Rechsteiner* (ps/SG). Igl è gia la settavla emprova da rehabilitar ils cumbattants da Spagna. Il december passà han vivì mo pli sis anteriurs cumbattants.

Margrit Risler e Klara Margadant a Barcelona.

FOTO ARCHIV PRIVAT BRUNO MARGADANT